

Sabri Çap. *Goldziher Öncesi
Oryantalizm ve Hadis*. İstanbul: İFAV,
2021, 432 sayfa.

Ayşe Mutlu Özgür

Dr. Araştırmacı,
ayshemutlu@gmail.com
0000-0003-3230-8301

Akademik oryantalizmin teşekkülü 18. asır sonlarını bulsa da bu döneme kadar Batı’da yapılan genelde İslam, özelde hadis-sünnet konulu çalışmaların tarihi çok daha eskidir. Ancak bilhassa hadis ilmiyle Türkçe literatürde Ignaz Goldziher (ö. 1921) ve onun etkilendiği isimlerin ötesine giden çalışmalara pek rastlanmaz. *Goldziher Öncesi Oryantalizm ve Hadis* eseri, gerek konuyla ilgili yapılan ilk çalışma olması gerekse 19. yüzyıla kadar Batı’da İslam’a dair yapılan çalışmaların ana hatlarıyla kapsayıcı bir özeti ni sunması açısından dikkate değerdir.

Çalışma bir Giriş ve sekiz ana bölümden oluşur. Yazara göre çalışmanın amacı Goldziher öncesi oryantalistlerin hadise bakışlarının, ayrıca modern dönem oryantalistlerini etkileyen isimlerin ve bunların görüşlerinin tespit edilmesidir (s. 19). Çalışmasını kronolojik olarak planlayan müellif, “biyografi ve literatür merkezli” bir eser telif etmeyi hedefler ve eserin hacmini aşacağı gerekçesiyle tenkitten ziyade tespiti önceler. Giriş’te öncelikle oryantalizmin tek bir tanımının olmadığı gerçeğinden hareketle yaklaşım farklılıklarına bağlı olarak farklı oryantalizm tanımlarına ve bu bağlamda ortaya çıkan problemlere dikkat çeken yazar, sonrasında bu alandaki çalışmaların ne zaman başladığıyla ilgili görüşlere yer verir. Kendi çalışmasının başlangıç noktasını ise coğrafi olarak Bizans, zaman olarak da “Kur’an’ın Latince’ye tercüme edildiği ve İslam ile bilimsel/misyonerlik merkezli mücadelenin başladığı tarih olarak” kabul ettiği 12. asır olarak belirler (s. 45-6).

Birinci Bölüm’de 12. yüzyılda Batı’da misyonerlik maksadıyla yapılan çalışmaları oryantalizm kapsamında ele alan müellif, İslam’ı kendi kaynaklarından öğrenme ve böylelikle Müslümanların Hristiyanlaştırılması-

nı sağlama maksadıyla başlayan Kur'an'ın Batı dillerine tercüme edilmesi faaliyetlerine değinir. Bu çalışmalara öncülük eden önemli isimlerden ve onların çalışmalarından bahseden yazar, sonrasında Hristiyanlığa reddiye yazan Müslümanların çalışmalarına yer verir. Yazar 12. yüzyılı oryantalezmin başlangıcı olarak görmediğini söylese (s. 114) de bu dönemde çalışmaları olan misyonerlerden -bunun anakronizm olarak düşünülebileceğine de dikkat çekerek- "oryantalist" olarak bahseder (s. 69). İkinci Bölüm'de 13. yüzyılda misyonerlik faaliyetleri kapsamında yapılan çalışmaları değerlendirmeye devam eden müellif, bu bağlamda öne çıkan oryantalist din adamları ve tarikat mensuplarının çalışmalarından bahsederek İslam hakkında konuşurken hadisleri kullanan William of Tripoli'nin (ö. 1320) Hz. Peygamber, Kur'an ve Müslümanlarla ilgili yazdığı üç önemli eserden bahseder. Ayrıca Dominiken ve Fransisken tarikatlarının faaliyetlerini de oryantalistik çalışmalar kapsamında değerlendirir. 12. ve 13. yüzyılların en önemli özelliğini "ilerde oryantalezim olarak nitelendirilebilecek faaliyetlerin tümünün misyonerlik çerçevesinde gelişmiş olması" şeklinde ifade eden yazara göre hadis 13. asırda önem kazanmaya başlamıştır. Üçüncü Bölüm'de 14. yüzyılda yapılan çalışmalar yer alır. Öncelikle Hristiyanlığa reddiye yazan Müslüman âlimlere yer veren yazar, misyoner oryantalistlerin çalışmalarıyla devam eder. Yazara göre 1312 Viyana Konsili'nde alınan karar çerçevesinde Avrupa'nın farklı bölgelerinde Arapça kürsülerinin açılmasıyla oryantalezim de kurumsallaşma başlamıştır.

Eserin başlığının oryantalezmi hadis disiplini çerçevesinde ele almayı vaat etmesine rağmen çalışma bundan çok daha geniş olarak Batı'da misyonerlik de dâhil İslam ile ilgili yapılan her türlü çalışmayı kapsar. Bilhassa ilk üç bölümde misyonerlik faaliyetlerinin oryantalistik çalışmaların başlangıcı olarak sunulması alanda nadir rastlanan bir yaklaşımdır. Misyonerlik faaliyetlerinin oryantalezim çalışmalarının başlangıcından ziyade bu çalışmalara zemin hazırlayan sosyo-kültürel arka plan olarak değerlendirilmesi daha isabetli olacaktır. Nitekim Kilise'nin İslam'a veya Sâmi dillere olan ilgisi bazen İslam'ın ne olduğu ile ilgili olmaktan ziyade Hristiyan mezhepleri arasındaki polemiklerle ilişkilendirilir. Mesela Robert Irwin 17. yüzyıl gibi geç bir dönemde dahi teolojinin temeli sayılan İbranice, Süryanice ve Arapçaya olan ilginin oryantalezimden değil, Hristiyan mezhepleri arasındaki tartışmalarda polemik malzemesi temin etme isteğinden kaynaklandığını söyler.¹ Üçüncü Bölüm sonunda Raimundus Lullus (ö. 1315) ve Ricoldus

¹ Katoliklere göre Protestanların azizlerin şefaatinin reddetmeleri ve kadere bağlılık inançları, Müslümanların bu konudaki görüşleriyle tamamen aynıydı. Protestanlar da Papa'yı Hz. Peygamber ile mukayese ediyor ve İslam dini ve Roma Katolikliği arasındaki benzerliklere dikkat çekiyordu (Irwin, *The Orientalists*, 85-6).

Monte Crucis'in (ö. 1320) sonraki asırlarda Batı'nın İslam'a bakışında belirleyici olduğu, bilhassa Ricoldus'un eserinin hadis çalışmaları açısından bir dönüm noktası oluşturduğu iddialarıyla (s. 156) yazar, mezkûr isim ve eserlere gereğinden fazla önem atfeder. Bu çalışmaların kendilerinden sonraki isimler üzerinde etkili olduğu söylenebilirse de oryantalistik çalışmaların ana hatlarıyla misyonerlik faaliyetleriyle sınırlı olduğu bir dönemde, alanda dönüm noktası olacak isimlerden söz etmek mümkün değildir. Mezkûr üç asırda Batı'da yapılan çalışmalar genellikle Kur'an tercümeleri ve karşılıklı olarak yazılan reddiyeler ile sınırlı kaldığı için ilk üç bölüm, eserin hedefleri arasında olan modern dönemde hadis alanında çalışan oryantalistleri etkileyen isim ve görüşlerin tespitine de imkân vermez.

Dördüncü Bölüm'de yazar 15. yüzyılı, Batı'da ilk defa hadis-sünnet ile ilgili değerlendirmelerin yapıldığı dönem olduğu gerekçesiyle -daha önce Ricoldus'un eseri bağlamında 13. yüzyıl için dile getirdiği- oryantalistik hadis tarihi açısından dönüm noktası olabilecek bir yüzyıl olarak niteler (s. 205). Bu bağlamda Juan Andres'e (ö. 1515) büyük önem atfeden müellifin, onun eserlerini ve görüşlerini detaylı olarak ele alması dikkate değerdir. Anders'in meşhur eseri *Confusio Sectae Mahometanae*'deki hataları da tespit eden müellif, onun isimlerini yanlış kaydettiği İslami kaynakların doğru karşılıklarına yer verir. Ancak Andres'in eserinin çok sayıda dile çevrilmesi görüşlerinin etkili olduğunu gösterse de yazarın iddia ettiği üzere onun görüşlerinin Goldziher ve Schacht'ın (ö. 1969) bazı görüşlerinin nüvesi olduğu söylenemez. Zira esasen Müslüman olup sonradan Hristiyanlığı seçen Andres, Kitâb-ı Mukaddes'le çeliştiği için Kur'an'ı vahiy olarak görmediği gibi, gerçek bir peygamberin özelliklerini taşımadığı gerekçesiyle de Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul etmez. Hz. Peygamber'in putperest olduğu gibi aşırı görüşlere sahip olan Andres'in eserlerinin muhatabı da dinlerinden döndürmeye çalıştığı Müslümanlardır. Dolayısıyla onun hadis ve sünneti reddediş süreci Goldziher ve Schacht ile doğrudan ilişkilendirilemez. Beşinci Bölüm'de 16. asırda yapılan çalışmaları Kur'an tercümeleleriyle sınırlayan müellif, Rönesans ve Aydınlanma'nın etkileri, ayrıca Martin Luther (ö. 1546) ve Protestanlığın yükselişi üzerinde durarak bu dönemi hadis çalışmaları açısından "durgunluk dönemi" olarak değerlendirir (s. 222). Yazara göre 16. yüzyıl oryantalizmin çalışmalarında "yavaş yavaş kurumsallaşmanın başladığı" dönemdir (s. 210).

Altıncı Bölüm'de yazar 17. yüzyıldan modern dönem öncesi Avrupa'da hadis/sünnetin altın çağı olarak bahseder. Ona göre oryantalistik çalışmalar bu dönemde kurumsallaşarak "bilimsel faaliyet"e dönüşmüş ve akademik oryantalizm "öne çıkmıştır" (s. 226). Ancak müellifin kurumsallaşmanın başlangıcına dair Üçüncü Bölüm'de 14. asır, Beşinci Bölüm'de 16. asır ve Altıncı Bölüm'de 17. asır olarak muhtelif tarihler vermesi (s. 226) ve

devamında “kurumsal ve profesyonel anlamda oryantalistik çalışmaların başlangıcı olan 1800’lü yıllar” demesi hem okuyucunun zihninde oryantalizmin kurumsallaşmasının mahiyeti, çerçevesi, bunun nasıl başladığı ve geliştiğiyle ilgili net bir fotoğraf oluşmasını engeller hem de hadis alanında çalışan oryantalistler arasındaki fikrî takibi zorlaştırır. Bu dönemde İslami elyazmaların Batı’ya taşınması, yapılan yeni Kur’an tercümelelerinden bahseden yazar, dönemin önemli oryantalistlerinin hadis ve sünnetle ilgili görüşlerine detaylı olarak yer verir. Bunlar arasında D’Herbelot’un (ö. 1695) *Bibliothèque Orientale* (Şark Kütüphanesi) eserinden etraflıca bahsetmesi, dilimizde yapılan bir çalışmada ilk olması açısından övgüyü hak eder. Müellif sadece çalışmayı ayrıntılarıyla tanıtmakla kalmayıp eserdeki gerçek dışı ve hatalı değerlendirmelere de değinir.

Yedinci Bölüm’de Batı’da 18. yüzyılda yapılan çalışmalarını değerlendiren müellif, gerek bu dönemde yapılan Kur’an tercümelerinin mahiyeti gerekse Hz. Peygamber’in önceki dönemlere nazaran daha olumlu vasıflarla anılarak “tarihte önemli rol oynamış bir kişi” olarak değerlendirilmesinden hareketle İslam’a bakışın daha objektif bir tavra büründüğü kanaatindedir. Bu dönemin akademik oryantalizmin kurumsallaştığı dönem olarak tarif eden yazarın bu tespiti de isabetli gözükmemektedir (s. 317). Zira oryantalizmin kurumsallaşması nispeten erken dönemde başlasa da akademik oryantalizmin teşekkülünden ancak 18. yüzyıl sonları ve daha ziyade 19. yüzyılda bahsedilebilir. Sekizinci Bölüm’de oryantalizm için yeni bir dönüm noktası belirleyen yazar, 19. asırda oryantalizmin “gelişme ve kurumsallaşma aşamalarını tamamladığını” söyleyerek, bundan sonra Batı’da “daha farklı bir döneme girildiği” ve bu farklılığın “dünyanın geri kalan kısımlarını da etkileyerek onlar için de bir dönüm noktası olduğu”nu söyler (s. 339). 17. ve 18. yüzyıllarda “temelleri atılan İslam çalışmaları”nın 1800’lü yılların başıyla beraber bilimsel bir hüviyete büründüğünü belirten müellife göre oryantalizm 19. yüzyılda bir bilim dalına dönüşmüştür (s. 339). Dönemin önemli oryantalistlerinden ve çalışmalarından bahseden müellif, bilhassa Joseph von Hammer’in (ö. 1856) çalışmalarını etraflıca anlatır. Ardından Türkçe çalışmalardan adlarına aşına olduğumuz ve Goldziher’in selefleri olan Abraham Geiger (ö. 1874), Reinehart Dozy (ö. 1883), Gustav Weil (ö. 1889), Alfred von Kremer (ö. 1889), Aloys Sprenger (ö. 1893) ve William Muir’den (ö. 1905) bahsederek Goldziher’in bu isimlerden hangilerinden etkilendiğini değerlendirir.

Sonuç olarak oryantalizmin ve 12. asırdan Goldziher dönemine kadar yapılan oryantalistik çalışmaların tarihini “biyografi ve literatür merkezli” ele almayı hedefleyen bu çalışmanın bugüne kadar Türkçe çalışmalarda değinilmeyen çok sayıda eserin tanıtılması açısından başarılı, ancak oryantalist düşüncenin doğuşu ve gelişim aşamalarını tespit ve tarif açısın-

dan yeterince güçlü olmadığı söylenebilir. Müellif oryantalistlerin biyografileri ve yaptıkları çalışmalarda mümkün olduğunca birincil kaynaklardan istifade etmiş, bu bağlamda okuyucu için oldukça istifadeli bir bibliyografya çalışması yapmıştır. Ancak aynı şey oryantalizmin tarihî süreciyle ilgili söylenemez. Genellikle ikincil kaynaklara başvurmasından olsa gerek yazarın bu konuda verdiği bilgiler tutarsızdır ve pek çok tekrar içerir. Yazarın Batı'da İslam araştırmalarının bilimsel çalışmalara dönüşmesi, oryantalizmin kurumsallaşması ve akademik oryantalizmin teşekkülüne dair verdiği tarihler bir tutarlılık arz etmez. Oysa ki oryantalist çalışmaların ortaya çıkışı misyonerlik faaliyetleri dışarıda kalacak şekilde izlense ve kronolojik bir yöntemle ele alınan görüşler, birbiriyle bir gelişim sürecini yansıtacak şekilde yeterince irtibatlandırılırdı, eser okuyucu için çok daha istifadeli olabilirdi. Ancak yazarın da ifade ettiği üzere Batı'da yapılan çalışmaları ana hatlarıyla tarif eden bu eser, bahsi geçen ve alanda etkili olan oryantalistlerin çalışmalarının etraflıca ele alınmasında önemli bir girizgâhtır.